

„Siedemset lat Warszawy” — konferencja naukowa,
Warszawa, 23 kwietnia 2013 r.

Wspólna inicjatywa Towarzystwa Miłośników Historii w Warszawie oraz Instytutu Historii PAN im. Tadeusza Manteuffla zaowocowała konferencją naukową zatytułowaną „Siedemset lat Warszawy”, która miała miejsce w siedzibie IH PAN w Warszawie. Honorowy patronat nad wydarzeniem objęła Prezydent m.st. Warszawy Hanna Gronkiewicz-Waltz. Sesji towarzyszyła otwarta tego samego dnia wystawa w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie. Jednodniowe obrady zgromadziły reprezentantów różnych dziedzin nauki (głównie historyków i archeologów), zainteresowanych badaniem najstarszych dziejów stołecznego miasta. Konferencja podzielona została na dwie części — poranną i popołudniową, wygłoszono łącznie 10 referatów.

Wybór terminu konferencji nie był przypadkowy, nawiązywał do dnia 23 kwietnia 1313 r. — daty wystawienia w Warszawie dokumentu Siemowita II, w którym tytułuje się on księciem warszawskim. Od tego momentu w bieżącym roku upływa okrągłe siedemset lat. Na podstawie tego zapisu historycy przypuszczają, że w tym czasie w Warszawie istniała umocniona siedziba dworu książęcego (gród) i to wyższej rangi.

Otwarcia konferencji dokonał prezes Towarzystwa Miłośników Historii — Andrzej Rachuba, zaś „Wprowadzenia do rocznicy” Henryk Rutkowski. Charakter wstępny miał pierwszy referat — Henryka Samsonowicza („Początki Warszawy”), w którym Autor przedstawił początkowe etapy kształtowania się warszawskiego ośrodka. Wyjaśnił okoliczności organizacji konferencji, mające związek z koniecznością weryfikacji czasu powstania warszawskiego grodu i tym samym obchodów tej rocznicy.

Henryk Rutkowski omówił „Polityczne podziały Mazowsza w pierwszej połowie XIV wieku”. Przeanalizował przekazy pisane wskazujące na tytułaturę książąt mazowieckich używaną w tym czasie oraz podziały władztwa między tych książąt. Źródła te pozwalają na odtworzenie podziałów terytorialnych Mazowsza, procesu kształtowania się wpływów i roli Bolesława II i jego synów — Siemowita II, Trojdena I i Waclawa zwanego Wańko.

Janusz Grabowski („Pierwsi gospodarze Warszawy — Bolesław II i jego potomstwo”) przeanalizował dane na temat książąt mazowieckich, którym Warszawa zawdzięczała swoje powstanie i wczesny rozwój. Byli to: Bolesław II, jego synowie — Siemowit II i Trojden oraz wnukowie — Kazimierz I i Siemowit III. Referent omówił ich powiązania dynastyczne, mariaże, osiągnięte godności, posiadane dobra ziemskie, podkreślając zwłaszcza ich związki z Warszawą. Zwracał przy tym uwagę przede wszystkim na tytułaturę każdej z postaci, znaną z zachowanych pieczęci i dokumentów. Pierwszym władcą używającym tytułu księcia warszawskiego (*dux Masouie et dominus Warssouiensis*) przez czas dłuższy — od 1350 do 1355 r. — był Kazimierz I.

Kazimierz Pacuski przybliżył sylwetki współpracowników książąt mazowieckich w XIV wieku. Po przedstawieniu warunków i kierunków rozwoju osadnictwa na Mazowszu w późnym średniowieczu, omówił znaczenie niektórych rodów wywodzących się z ziemi warszawskiej. Byli to przede wszystkim: Gotard i jego potomkowie, w ich posiadaniu był Raków i Służew, Nałęczowie (Jan, Tomisław, Dobrogost, Abraham), Ciołkowie z Powsina (Mikołaj, Stanisław, Klemens, Andrzej), Gozdawowie z Czerska, Bielawy i Piaseczna (dwaj przedstawiciele tego rodu noszący imię Krystyn) i Dołęgowie z Babic (Piotr, Marcin). Badacz określił sprawowane przez nich funkcje i rolę w aparacie administracji książęcej oraz uzyskane nadania ziemskie, będące podstawą wzrostu ich zamożności i wpływów politycznych.

Tekst Wiesława Sieradzana („Proces polsko-krzyżacki w Warszawie w 1339 r.”) z powodu nieobecności referenta odczytany został przez Janusza Grabowskiego. Autor referatu zrelacjo-

nował genezę, przebieg i polityczne aspekty procesu między królem polskim Władysławem Łokietkiem a Zakonem Krzyżackim, który odbył się przed delegatami papieskimi w roku 1339. Podkreślił znaczenie ówczesnej Warszawy jako ośrodka odpowiedniego dla wydarzenia tej rangi. Na podstawie dokumentu z 4 lutego 1339 r. wskazał rozmaite czynniki istotne przy wyborze tego miasta. W tym czasie było to ważne centrum administracyjne, o należytej wielkości, dogodnym położeniu i dostępie dla przedstawicieli obu stron, w tym wielu dostojników świeckich i duchownych oraz obcokrajowców, zapewniające wszystkim przybyłym zakwaterowanie i bezpieczeństwo.

W części drugiej zaprezentowano pięć referatów, z czego dwa pierwsze dotyczyły badań archeologicznych prowadzonych na terenie Warszawy, w toku których ujawniono najwcześniejsze źródła materialne odnoszące się do początków miasta.

Elżbieta Kowalczyk-Heyman zebrała i omówiła wyniki prac archeologicznych przeprowadzonych na terenie Jazdowa, Służewa, Wilanowa, Starego Miasta i Bródna, które dostarczyły informacji o najstarszym osadnictwie w okolicach Warszawy. Badaczka zwróciła uwagę, aby ostrożnie formułować ostateczne wnioski. Jej zdaniem, niewielka liczba i często skromny zakres prowadzonych dotychczas prac badawczych oraz brak systematycznych, planowych badań archeologicznych (poza grodziskiem na Bródnie oraz osadami i cmentarzami na terenie Wilanowa) spowodowały, że stan wiedzy o początkach miasta niewiele zmienił się od lat siedemdziesiątych ubiegłego wieku i konieczne są dalsze badania.

Jerzy Garus omówił wyniki najnowszych prac wykopaliskowych na terenie Zamku Królewskiego. Skoncentrował się na śladach związanych z powstaniem, rozwojem i funkcjonowaniem warszawskiego grodu. Nowe ustalenia możliwe były dzięki szerokopłaszczyznowym badaniom archeologicznym na dziedzińcu Pałacu pod Blachą. Odkryto tam pozostałości najwcześniejszych, drewniano-ziemnych fortyfikacji grodu, a także fragmenty późniejszego muru obronnego, który w wyniku katastrofy geologicznej uległ osunięciu pod koniec XV wieku. Wyniki tych badań Autor zestawił z rezultatami prac archeologicznych prowadzonych w drugiej połowie XX w., podczas powojennej odbudowy Zamku. Na tej podstawie wykonano rysunkową rekonstrukcję tutejszego grodu kasztelańskiego u schyłku XIII wieku oraz prześledzono rozwój zabudowy wzgórza zamkowego. Ponadto Autor zaprezentował najciekawsze zabytki ruchome (głównie importy), potwierdzające istnienie w tym miejscu stałej rezydencji książęcej. Ceglana zabudowa wzgórza związana była z Trojdenem I. Za jego czasów istniała tu siedziba książęca (drewniany dom wielopiętrowy) wraz z otaczającymi go budynkami. Po roku 1350 od strony miasta powstała fosa. Elementem fortyfikacji była przypuszczalnie ceglana wieża, obecnie zwana grodzką, która mogła pełnić funkcje mieszkalne lub — co bardziej prawdopodobne — stanowić miejsce ostatecznej obrony. Znana ze źródeł pisanych z 1339 r. informacja legatów papieskich o istnieniu muru obronnego zabezpieczającego gród (*muro circumdatus est*), odnosi się zapewne do wysokiego wału skrzyniowego otaczającego wówczas wzgórze.

W kolejnym referacie Marek Słoń i Michał Zbieranowski przedstawili nowe ustalenia na temat układu przestrzennego Warszawy po lokacji. Było to ważne miejsce na szlaku handlowym wiodącym na wschód — z Torunia na Ruś, z ominięciem rozlewisk Bugu i Narwi, wymagającym pokonania po drodze tylko jednej przeprawy rzecznej. Autorzy zaprezentowali hipotezę funkcjonującą w literaturze przedmiotu, dotyczące sposobu powstania miasta lokacyjnego — czy nastąpiło to w wyniku planowej akcji (regularnego wytyczenia), czy też wyrosło spontanicznie. Za tą pierwszą propozycją opowiada się większość badaczy: Zagrodzki, Pudełko, Krasnowolski, Chorowska, Humpert, Schenk, natomiast za drugą nieliczni: Münch i Eysmont. Przypuszczalnie na kształt i wielkość miasta miały wpływ warunki hydrologiczne — istnienie w tym rejonie dwóch cieków wodnych (Dunaj i Kamionka). Przy założeniu, że efektem lokacji była przemysłana kompozycja geometryczna miasta, powinna być ona wytyczona przed rozpoczęciem za-

budowy. Tymczasem badacze, analizując układ przestrzenny warszawskich działek miejskich, stwierdzili odmienny układ parcel w rejonie ulicy Szeroki Dunaj. Zasugerowali również inny od powszechnie znanego, pierwotny układ przestrzenny lokacyjnej Warszawy. Byłby on zbliżony do rozplanowania założeń miejskich Grudziądza, w mniejszym zaś stopniu Ilawy i Susza, które za wzorzec dla Warszawy uważano w starszej literaturze przedmiotu.

Problem najstarszych czternastowiecznych kościołów warszawskich poruszyła Marta Piber-Zbieranowska. Na podstawie analizy dostępnych źródeł pisanych omówiła okoliczności i czas powstania pierwszych kościołów na terenie miasta lokacyjnego i w jego najbliższej okolicy. Przytoczyła wiele informacji dotyczących budowy i rozbudowy świątyń, działalności duchownych i ich udziału w funkcjonowaniu ośrodka. I tak: od początku XIV wieku na terenie miasta istniała drewniana fara otoczona cmentarzem; z roku 1320 pochodzi pierwsza wzmianka o istnieniu tutejszego kościoła parafialnego. Źródła informują również o funkcjonowaniu szkoły przykościelnej już w latach 1338–1339. Prawdopodobnie w okresie 1390–1392 rozpoczęto budowę gotyckiego kościoła halowego, który ukończono w roku 1428, lecz w formie odbiegającej od pierwotnego projektu. W obrębie murów miejskich (poza kościołem parafialnym) znajdowały się również kościół i klasztor augustianów, ufundowane w 1352 r. a wzniesione z drewna w latach 1354–1355. W XIV stuleciu tuż za murami miasta funkcjonowały również dwa inne, niewielkie kościoły — pod wezwaniem św. Jerzego i św. Ducha, wzniesione z fundacji książęcych. Ich lokalizacja i wezwania pozwalają przypuszczać, że przeznaczone były dla ludzi ubogich i pełniły funkcję kościołów szpitalnych. Kościół św. Ducha w 1388 r. przekazany został przez księcia Janusza I wraz z całym uposażeniem (kramy i dochody w naturze) na rzecz miasta; obecnie funkcjonuje w tym miejscu klasztor paulinów. Kościół św. Jerzego zlokalizowany był przy obecnej ul. Świętojerskiej. Rozwój osadnictwa na terenie obecnej Warszawy zmuszał do rozbudowy sieci parafialnej. Najwcześniej założono filie kościoła św. Jana w najbliższej okolicy miasta — w osadach Solec i Wielka Wola. W 1411 r., w związku z lokacją Nowej Warszawy, erygowano tamże kościół Najświętszej Marii Panny.

W ostatnim referacie Anna Wajs zajęła się genezą herbu Warszawy i jego przemianami. Wśród badaczy tego zagadnienia funkcjonują dwa poglądy — że wizerunek syrenki istniał w herbie miasta od początku, lub że ewoluował z innych przedstawień. Pierwowzór syrenki pochodzi z V i IV w. p.n.e. ze starożytnej Grecji, gdzie utożsamiany był z negatywną symboliką. Syreny przedstawiane bywały w różny sposób; poza powszechnie znanym wizerunkiem (pół kobiety–pół ryby), zazwyczaj jest to postać o ludzkiej głowie przechodzącej w ptasi tułów, trzymającej w rękach tarczę i miecz, bądź będąca skrzyżowaniem człowieka i skrzydatego smoka. Autorka podała przykłady średniowiecznych motywów syren spotykanych w architekturze (najczęściej na kapitelach kolumn) i w malarstwie.

Po wielowątkowej dyskusji sesję obszernie podsumował Andrzej Sołtan. Przypomnił najważniejsze wnioski i ustalenia referentów oraz postulował potrzebę dalszych, interdyscyplinarnych badań nad początkami Warszawy, jak również upowszechniania ich wyników.

Magdalena Bis, Wojciech Bis
(Warszawa)